

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA EMPERYALİZME KARŞI
TÜRKLERİN YANINDA YER ALAN DARFUR HAKİMİ
ALİ DİNAR (1898-1916)**

Tarig Mohammed NOUR*

ÖZET

Bugünkü Sudan'ın Kızıldeniz Sahili 1821 yılı öncesinde Osmanlı Devleti'nin Habeşistan Eyaleti'ne dahil olarak İstanbul'dan yönetilirdi. Sudan'ın iç kısımları ise Osmanlı Devleti'nin Merkezi Yönetimi dışında olmakla beraber yine Osmanlı hakimiyetinde bulunuyordu. Bu dönemde Osmanlı Hakimiyetini kabul eden yerel sultanlıkların sayısı üç tane idi. Bunlardan birisi de Fur Sultanlığı'dır.

Bu çalışmada; Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme karşı Türklerin yanında yer alan Darfur Hakimi Ali Dinar'ın faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Sudan, Darfur, Ali Dinar.

* Asistan, Hartum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - Hartum - Sudan

**SULTAN OF DARFUR ALI DINAR WHO AGAINST
THE IMPERIALISM IN THE FIRST WORLD WAR
(1898-1916)**

ABSTRACT

The Sultanate of Fur which had been ruling the west part of Sudan which called Darfur, from the 17th century up to the 19th century, continued again by Sultan Ali Dinar who was the last Sultans that belong to this dynasty, Darfur Sultanate was the only one of its kind that survival related to the Ottomans in the middle of Africa. Although Sudan had been under the British colony since 1897, Ali Dinar had managed to keep his Sultanate independent for 18 years during which Ali Dinar was not only consider as a Sudanese national leader but also an African leader who fought against the imperialist power in Africa. Here the article is dealt with how Sultan Ali Dinar who consider his Sultanate as a part of the Ottoman State had been trying to keep Darfur save from the imperialist powers and his war against the British supporting the Ottomans during the First World War.

Key Words

First World War, Ottoman State, Sudan, Darfur, Ali Dinar.

Giriş

Kızıl Deniz'den itibaren orta Afrika'nın büyük bir kısmını içine alan tarihî Sudan Kavramı eski manasını kaybetmiştir. Bugün Sudan; coğrafi olarak Mısır, Libya, Çad, Orta Afrika, Zaire, Uganda, Kenya, Etiyopya ve Eritre ile çevrili olan Sudan Devleti sınırları için kullanılmaktadır. 1821 öncesinde, bugünkü Sudan'ın Kızıldeniz sahili Osmanlı Devleti'nin Habeşistan Eyaleti'ne dahil edilerek doğrudan İstanbul'dan yönetilirken, Sudan'ın iç kısımları Osmanlı Devleti'ne merkezî yönetimi dışında olmakla beraber Osmanlı hâkimiyeti dahilinde bulunuyordu. Sudan'da Osmanlı hâkimiyetini kabul eden mahallî sultanlıkların sayısı üç idi. Bunlardan birisi Fur Sultanlığı Sudan'ın en batısında bulunmaktaydı. Bugünkü Libya'nın güneyinde, Çad ve Orta Afrika'nın doğusunda olup, Darfur'un güneyi Bahrulgazel, doğusu Kurdufan ve kuzeyi ise Kuzey Sudan ile çevrilidir. Çad gölü ile Nil-nehri arasındaki büyük bir bölgeyi kapsayan Darfur tarihi olarak ta uluslar arası rekabetin en önemli çatışma bölgelerinden birisidir.

Birinci Darfur Sultanlığı'nın Yıkılışı

Fur Sultanlığı, XVII. Yüzyıldan beri Merre Dağı civarında ortaya çıkmış ve daha sonra El Faşir'i başkent olarak kullanmışlardı. Afrika'da ki çölün güneyinde eskiden Biladü's-Sudan olarak bilinen bölgenin özellikle orta kısmında kurulan Müslüman Sultanlıkları ile Fur Sultanlığı idarî ve hukukî açıdan birbiriyle büyük benzerlikleri vardı¹. Furlar, Sudan'daki siyah kavimlere mensup olmakla beraber bu kavmin menşeinin kimlere dayandığı bilinmemektedir². Yalnız Fur hanedan ailesinin adı olan Solong kelimesi Fur dilinde "Arap olan" manasındadır³. Bu ailenin menşe olarak tam Arap olması zayıf bir ihtimaldir. Hanedan ailesinin Müslümanlığı kabul etmeleri dolayısıyla Arap yani Solong olarak adlandırılması ihtimali daha akıllı görülmektedir. Göz ardı edilmemesi gereken diğer bir husus da, bu ailenin Araplarla evlilik yapmış olmaları dolayısıyla Arap/Solong olarak adlandırılmış olma ihtimalidir.

¹ Yusuf Fadul Hasan, *Mukaddime fi Tarihi'l-Memaliki'l-İslamiyye fi'l-Sudani'l-Şarki (1450-1821)*, Hatum2003, s. 91.

² A.g.e., s. 92.

³ Nuam Şugır, *Coğrafyet ve Turihü's-Sudan*, Beyrut 1981, s. 177.

Sudan'daki Mahalli Fur Sultanlığı'nın kuruluşu tam olarak bilinmemekle beraber Fur sultanlarından en ünlüsü Sultan Süleyman Solong⁴(1640-1660) dur. Sultan Solong döneminin özelliği İslâm'ın bölgede yayılması ve eğitimin geliştirilmesidir. Fur Sultanlığında sultanlık büyük oğluna veraset yoluyla intikal etmekteydi⁵. Darfur Sultanlığı, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu kabul etmekle beraber Osmanlı Devleti dahil hiçbir devlete vergi vermediği anlaşılmaktadır. Fakat Fur Sultanlığı tarafından her yıl Haremeyn Şerifeyn için surre gönderilmekteydi. Bu surre Mısır yöneticileri vasıtası ile Hicaz'a ulaştırılırdı⁶. 1821 de, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Sudan yönetimini cebr kullanarak ele geçirildiğinde Darfur Sultanlığı'nda Solong hanedanından 25. Sultan, Sultan Muhammed El-Fadıl yönetimin başında bulunmaktaydı. Sudan'ın büyük kısmını ele geçiren Mehmet Ali Paşa Darfur'a geremedi. Ancak, Solong hanedanına mensup olan Sultan İbrahim, 24 Kasım 1874'te yapılan Manvaşi Savaşında Mısır Hidiyiyeti adına savaşan Sudan'ın Çağlı kabilesinden Zübeyr Paşa karşısında mağlup olarak tahtını kaybetmişti. Böylece uzun bir süre mahalli sultanlığını devam ettiren Darfur bağımsızlığı kaybetmişti. Darfur'da Sudan'ın diğer bölgeleri gibi Mısır'a bağlanmıştı. Zübeyr Paşa'nın Darfur'u zabtı, Darfurlulann tepkisini çektiği gibi ile Hartum'daki idarecileri de memnun etmedi. Çünkü Sudan'daki Avrupa asıllı idarecilere göre, Sudanlı olan Zübeyr Paşa'nın güçlü bir mahalli idareci olarak sıvırılması çok tehlikeli idi. Çünkü Avrupalı bir komutan gibi Batılılar lehine bir düşünce ve tavra sahip olmayacaktı. Zira Avrupalılar için en önemli husus kendi sömürge faaliyetlerini korumaktı. Afrika'dan güçlü liderlerin ortaya çıkmasını engellemek Avrupalı subayların Afrika'da izlediği politikanın bir parçası idi. Çünkü bu güçlü mahallî liderlerin, emperyalist devletlerin Afrika'da yapacakları sömürüyü engellemek için çalışmaları ihtimal dışı değildi.

Mehdi Hareketi ve Darfur

İngilizlerin Kızıldeniz civarında etkinliklerini arttırmasına paralel olarak Mısır'ı ele geçirmelerine tepki olarak Sudan'da Muhammed Ahmed el-

⁴ P. M. Holt. *A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanate to the Present Day*, London 1961, s. 26.

⁵ Şugır, a.g.e., s. 177.

⁶ A.g.e. s. 183.

Mehdi yerli bir lider olarak ortaya çıkmıştı. Batı Sudan'daki göçebe kabilelerinin katılması ile Mehdi Hareketi büyük bir alana yayılmıştı. Bu dönemde Mısır'a bağlı olarak Avrupalı-Hıristiyan kimliği ile Rodolph Paşa Darfur Bölge Valisi olarak bulunuyordu. Selatin adını alan Rodolph Paşa⁷. Mehdi Hareketi'nin Dadur'a ulaşması üzerine 23 Aralık 1883'te çaresiz olarak Müslümanlığı kabul ederek makamını ve hayatını korumaya çalışmıştı. Ancak Mehdi Hareketi'ne destek vermemiş ve Mehdi taraftarları da ona güvenmemişlerdi. Müslüman olduğu için sadece hayatını bağışlamışlardı⁸. Yerine de Mehdi'nin akrabasından Muhammed Halid Zugul Darfur Valisi olarak tayin edilmişti.

Sabık Darfur Sultanlığı hanedanına mensup olanlar Mehdi hareketine katılıp önemli roller üstlenmişti. Fakat Mehdi'nin vefatı üzerine Sudan Devlet Başkanı olan Abdullah döneminde ortaya çıkan siyasi problemler ve iç karışıklıklar dolayısıyla Darfur eski hanedana mensup olanlar Halife Abdullah tarafından cebren Umdurman'da tutuluyorlardı. Bundan dolayı bazı Fur emirleri buldukları ilk fırsatta Halife Abdullah'dan uzaklaşarak Mısır vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne bağlanmanın yollarını aramışlardı. Bunlara örnek olarak Emir İbrahim Ali'yi verebiliriz. Halife Abdullah'ın Mahmud ved⁹ Ahmed kumandasında, İngiliz komutanı Kitchener'e karşı gönderdiği askerler arasında bulunan Fur Hanedanını mensuplarından Emir İbrahim cepheden kaçarak¹⁰ Darfur'a gitmişti.

Ali Dinar'ın Ortaya Çıkması

Sudan'daki Mehdi Devleti'nin kendi aleyhlerine olduğunu gören İngilizler, Sudan'a yerleşmek için, hazırlıkları başladılar. Nihayet İngiliz-Mısır kuvvetleri komutam olarak Kereri¹¹ Savaşı'nı (2 Eylül 1898) ile Mehdi

⁷ Darfur hakimi Selatin Paşa 1857 de Viyana'da doğdu; Avusturyalı Crown Pnncce Rudolph askerinde Subay olarak Bosna sınırında görevini yaptı. Daha sonra Sudan'a seyahat yaptı ve Mısır adına Sudan'ın Genel Valisi olan İngiliz Gordon Paşa'nın 1884 tarihinde yaptığı teklif ile Sudan'da çalışmaya başladı. Mehdi ellerine esir düşerek Sudan'da kalmış, bedeviler yardımı ile Mısır'a kaçmıştı. Mehdi ve taraftarlarına karşı başından geçenleri bir hatıra olarak kaleme aldı (Colonel Sir R. Slatin, *Fire and Sword in the*, London 1935, s.5); Ayrıca Arapça olarak (Selatin Paşa, *es-Seyf ve'l-Nar fi's-Sudan*, Umdurman 1978, s. 7.)

⁸ Fevzi, İbrahim Paşa, *Kitabü's-Sudan beyn yedey Gordon ve Kitchener*, Kahire 1901, s. 143.

⁹ "Ved" kelimesi aslında Arapça "veled" kelimesinden kısaltılmış ve oğlu anlamındadır.

¹⁰ Mekki Şibeka, *Es-Sudan Abr el-Kumm*, Beyrut 1964, s.509.

¹¹ Bugünkü Umdurman şehri (Hartam kuzeyinde ve Nil nehri batı kenarında) kuzeyinde bulunan bir mevki.

Devleti ortadan kaldıran İngiliz Generali Kitchener, Hartum'da yeni İngiliz-Mısır Ortak İdaresi'ni kurarak Sudan'ı yönetmeye başlamıştı. Fakat Kitchener, Darfur bölgesini Sudan merkezî idaresine bağlamayı imkânsız görmekteydi. Bunun için daha Hortum'u zapt etmeden önce Mahmut ved Ahmet'ten kaçan Darfur Hanedanı mensuplarından Emir İbrahim Ali'yi yeni idare adına Darfur'a göndermişti. Fakat İbrahim görev yerine ulaşmadan, Fur Hanedanına mensup olan, ancak Kitchener'den destek almayan Ali Dinar ibn Zekeriya ibn es-Sultan Muhammed El-Fadıl¹² Darfur'a ulaşmış ve eski Fur Sultanlığı yeniden kurmuştu.

Sudan'da Mehdi Devleti son döneminde ve özellikle Halife Abdullah zamanında Fur hanedana mensuplarından olup Sultan olarak tanınan ancak Umdurman'da kalmak mecburiyetinde bulunan Ali Dinar'dı. Çünkü Mehdi'nin komutanı olarak Darfur fatihi ve daha sonra valisi olan Mehmet Halid Zugul, Darfur'u terk ettikten sonra Darfur Sultanlığı için yeni bir usul benimsenmişti. Buna göre eski Fur hanedanına mensup olanlardan birisi Darfur Sultan'ı olarak tayin edilmekte ancak Darfur bir vali vasıtasıyla yönetilmekteydi. Aslında Ali Dinar Darfur Sultanlığı'na atandıktan sonra Halife Abdullah taraftarları ona güvenmediği için Umdurman'da *mülâzum*¹³ olarak kalmak mecburuyetindeydi¹⁴. İngiliz Generali Kitchener tarafından Umdurman şehrinin işgali ve yağmalar sırasında, Ali Dinar 300¹⁵ kişiye yakın arkadaşlarıyla beraber şehri terk ederek Darfur'a hareket etmişti. Sultan Ali Dinar memleketinin sınırına ulaşınca Darfur ahalisi onun etrafında toplanmaya başlamış ve asker sayısını artırarak Darfur'un başşehri Faşir'e ulaşmıştı. Bazı kaynaklara göre, Ali Dinar Faşir'e ulaştığı zaman yarındaki asker sayısı en az 2000'e ulaşmıştı. Bunun üzerine Faşir'deki Mehdi idarecileri şehri ona teslim etmişlerdi. Böylece Darfur'da yeni bir dönem başlamıştı.

¹² Ali Dinar'ın büyükbabası Sultan Muhammedi El-Fadıl Fur hanedanının yirmi beşinci sultanı idi (Şibeka, A.g.e., s. 509; Holt, a.g.e., s. 115).

¹³ "Mülâzum" tabiri Umdurman şehrine Halife Abdullah yanında devamlı olarak kalanlar için kullanılmaktaydı.

¹⁴ Şibeka, a.g.e., s. 510.

¹⁵ Musa Mübarek El-Hasan, *Tarihli Darfur es-Siyasi 1882-1928*, s. 359-360.

Darfur Sultanlığı'nın İhyası

Ali Dinar'ın Darfur'a ulaşması ile Sudan Mehdi Devleti sırasında sadece ismen mevcut olan Darfur Sultanlığı bilfiil tekrar ortaya çıkmıştı. Fakat Sudan'ın tamamını ele geçirmek isteyen İngilizler bu gelişmeden rahatsız olmuşlardı. Bu çerçevede Sudan'ı işgalinin askeri komutanı Kitchener'in desteği ile Darfur'a giden İbrahim Ali, Sultan Ali Dinar'a karşı faaliyete geçmişti. Bu sayede Kitchener Sudan'daki hakimiyetlerini pekiştirmek amacıyla zaman kazanmayı da hedeflemekte ve iki hanedan mensubunu çatıştırarak bundan kazanç temin etmek istemekteydi. Fakat fazla zaman geçmeden Ali Dinar rakibi olan İbrahim Ali'yi Darfur'dan uzaklaştırdı. Bu şekilde Ali Dinar, Fur hanedanı tek Sultanı olarak tartışmasız bir şekilde Darfur Sultanı unvanını kazanmıştı.

İngiltere'nin doğrudan kontrol ettiği Sudan'ın yeni yöneticisi Sudan Genel Valisi(El-Hâkimü'l-âmm) Kitchener olmuştu. Fakat İngilizlere göre Nil Vadisi olan Mısır ve Sudan'ı İngilizlerden hariç hiç bir Avrupalı gücün işgal etme hakkı yoktu¹⁶, buna göre hareket eden İngilizler, Mısır'ı kullanarak Sudan işgal projesini yürürlüğe koymuşlardı¹⁷. Bu siyaset ile hareket eden Kitchener yeni düzenlemeler yaparken, ele geçiremediği Darfur'u ikna yolu ile İngilizlere bağlamak istemişti. Ali Dinar'ın sultanlığını kabul etmek ve Darfur'un iç işlerini Ali Dinar'a bırakma karşılığında onun yanında İngiliz müşavirlerin bulunmasını istemişti. Ayrıca İngiliz hakimiyetini kabul ettiğinin bir ifadesi olarak Darfur'da da Hartum'da olduğu gibi İngiliz ve Mısır bayraklarının dikilmesi ve Darfur'un Hartum yönetimine vergi vermesi istenmişti.¹⁸ Ancak Ali Dinar, Darfur'daki hâkimiyeti bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçmiş ve bu zor hedef için ciddi olarak çalışmaya başladı. Çünkü Ali Dinar'a göre Hartum'daki Mısır-İngiliz idaresi sömürgeci ve işgalci bir idare idi. Bunun için de İngiltere'ye yaklaşmamak için her zaman bahane bulmuş ve onların gönderdiği memurlar ile görüşmemişti. Aynı zamanda İngiliz askerlerinin Darfur sınırına yaklaştığını haber aldığı anda da Hartum yönetimini ikaz ederek bunun sebebini soruyordu. Ali Dinar,

¹⁶ Mekki Shibeiyka, *Biritish Poltey in Sudan (1882-1902)*, London 1952, s. 393-394.

¹⁷ Mekki Abbas, *The Sudan Qestion*, London 1951, s. 46-52.

¹⁸ Şibeka, a.g.e., s. 511; Şugır, a.g.e., s. 189.

Sudan idaresinden her gelenlere şüphe ile bakar ve devletine karşı en büyük tehlikenin Hartum'da bulunan Sömürge idaresini olduğunun farkındaydı. Darfur'un mali bakımdan zorluk çekmesine rağmen, Ali Dinar Hartum'daki İngiliz yönetiminden hiçbir ad altında para da olmamıştı.

Kitchener'in yerine Sudan Genel Valiliği görevine başlayan İngiliz General Winget döneminde de İngiltere Darfur'a hakim olmak için fırsat kolluyordu. Darfur'a bayrak dikilerek kendi yönetimlerine katması için harekete geçen Winget, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Lord Cromer'e gönderdiği mektupta "Faşir şehri üzere bayrak dikilir mi?" diye soruyordu. Fakat Lord Cromer, şartları uygun bulmadığı için Darfur konusunda harekete geçilmesini tavsiye etmemişti¹⁹.

Aslında Hartum yönetimi Darfur bölgesini ele geçirmek ve Ali Dinar üzerinde daha etkili olmak istemişti. Fakat Hartum yönetimi, Ali Dinar'ın çizdiği siyasetin kırılması zor olduğunu anlamış ve mevcut durumu kabul etmişti. İngilizler, hiç olmazsa Darfur'a bayrak dikerek hâkimiyetlerini Ali Dinar'a kabul ettirmek için çalışmaktan da geri durmamışlardı. İngilizlerin asker kullanarak işgale cesaret edememeleri ve Ali Dinar'ın başanlı çalışmaları dolayısıyla Darfur sakin bir dönem yaşamaya başlamıştı.

Darfur Sultanlığı'nın Emperyalist Güçlere Karşı Tavrı

A. İngilizler

Darfur Sultanlığı'nın batısında adları "sultan" olan ve pek çok kabilenin bağlı olduğu mahalli liderler mevcuttu. Bu mahalli sultanlara bağlı olan kabileler bazen kendi sultanları istemeseler de Darfur Sultanı Ali Dinar'a sadakat göstermekteydiler. Darfur Sultanlığı güçlü olduğu dönemlerde mahalli sultan ve kabileleri kendisine çekmekteydi. Bu kabilelerin çoğu Ali Dinar güçlü bir lider olarak ortaya çıktığı için Darfur Sultanlığı'na sadık olarak kalmışlardı. Bazıları da ondan korkarak susmayı tercih etmişlerdi. Ali Dinar, kendisine bağlı kabilelerin Darfur'un batısındaki komşu sultan-

¹⁹ Yunan Lebib Rizik, *Es-Sudan H Abd el-Hükm es-Sunai'l-evvel 1899- 1924*, Kahire 1976, s. 233.

lıklara bağlanmaması için çok çaba sarf etmişti: Bunlardan zikr edilmesi gerekenlerden en önemlisi Senîn El- Tamavi'nin Tama Sultanlığı idi. Ali Dinar'ın karşılaştığı diğer bir problem ise, Darfur'un güney ve doğ kısmında bulunan Bakara kabilelerinden özellikle Ma'aliya , Rizeykat ve Beni Helbe kabileleri Darfur'daki bazı bölgelere saldırarak problemler çıkarmakta ve Darfur Kuvvetleri üzerlerine harekete geçtiklerinde ise İngiliz yönetimindeki Kordufan bölgesine kaçıyorlardı. Ondan dolayı Kordufan bölgesinde bulunan kabilelerle de sorunlar başlamaktaydı. Bu sorunların çözülmesi için Ali Dinar Hartum yönetimine mektuplar göndermişti. Ancak Hartum yönetimi Ali Dinar'a doğrudan cevap vermeyerek, konuyu daha önce Kordofan ve Darfur Genel müfettişi olarak atadıkları Darfur'un eski valisi Selatin Paşa'ya havale etmişlerdi. Selatin Paşa ise Ali Dinar'a verdiği cevaplarda tahkir etmişti. İngilizlerin niyeti bu problemler bahanesiyle Darfur Sultanlığını bölgeye atadıkları müfettiş vasıtasıyla kendilerine bağlamak ve hakimiyetlerini kabul ettirmektir. Zaten müfettiş olarak seçilen kişi de Sudan Mehdiye Devleti 'nin kurulmasından önce İngiliz Gordon Paşa tarafından Darfur Valisi olarak atanmış Selatin Paşa olması da bu düşüncenin planlı olarak uygulandığını göstermektedir. Fakat Ali Dinar, İngilizlerin bu davranışlarına karşılık Selatin Paşa ile görüşmemiş ve Hartum yönetimine karşı bir tavır almıştı²⁰.

Esasında Emperyalist İngilizler Afrika'da bağımsız ve millî bir devlet bulunması kabul edemiyordu. Sadece Mehdiye Devleti'ni ortadan kaldırma ve Sudan'a yerleşme sürecinde zor durumda kalmamak için Ali Dinar'a karşı tavır almamışlardı. Bu durumun 1912'ye kadar sürdüğüne söylemek mümkündür. Çünkü artık İngiliz yönetimi, bütün direnişleri kırarak, Sudan'a yerleşmiş ve tam bir sömürge haline getirilmişti. Aynı zamanda ülke kaynaklarından daha çok faydalanmak için Sudan'ın her tarafına demir yollar inşa edilmişti. Bu gelişmelere paralel Ali Dinar'ın Darfur Sultanlığı da kuruluşunu tam olarak sağlamış ve bölgede güçlü hale gelmişti. Bu İngilizlerin Afrika politikaları için tehlikeli bir gelişme idi. gelebilirdi. İngilizlerin kaygılarında haklı oldukları görülmektedir. Çünkü Ali

²⁰ Şibeka, a.g.e., s. 512.

Dinar sadece Darfur'da kapalı bir hayat yaşamakla yetinmeyerek Sultanlığım tanıtmak için harekete geçmişti. Bu çerçevede, Müslüman dünyasına yönelik yayın yapmak istemiş ve kendi memleketi hakkında "el- Ümran" adlı bir kitap yazmıştı. Bu kitabı Kahire'de bastırmak için Abdullah Kehala'ya 1912 göndermişti. Fakat İngilizler, Ali Dinar uluslararası bir lider olarak temayüz edeceği korkusuyla basılan bu kitabın yayılmasına engellemişlerdi. Kitabına dağıtma işinde başarılı olamayan Ali Dinar, gazeteciler ile temas kurup memleketi hakkında "el-Umran" gazetesinde bazı yazılar yayımlatmıştı²¹.

Bu faaliyetlerden rahatsız olan İngiliz hükûmeti Ali Dinar'ın Darfur Sultanlığı'nı ortadan kaldırmak için ciddi hazırlıklara başlamışlardı.

B. Fransızlar

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Darfur batı sınırında yeni bir tehlikeli durum ortaya çıkmıştı. Bu tehlike Orta Afrika bölgesinde etkinliklerini arttıran Fransızlar teşkil elmektcydi. Fransızların 1903'te Afrika ortasında Veday²² Sultanlığı'na saldırmışlardı. Ali Dinar'a göre, bu saldırılar karşısında zor durumda kalan Veday Sultanı, Darfur sınırlarına girerek Darfur topraklarından bir kısma yerleşebilirdi. Gerçekte da bazı Vedaylılar Darfur topraklarına yerleşmişlerdi. Nihayet 1909 yılında Fransızlar Veday'ın işgalini tamamlamışlardı. Aslında sömürgeci devletlerden Fransa ve İngiltere kendi aralarında Sudan-Çad sınır meselesini çözmek için 14 Haziran 1898 tarihinde imzaladıkları antlaşmada Darfur-Veday sınırını "... hatt-ı hudut Veday Kralığı (ile) Darfur eyaletinin 1882 tarihindeki hududu"²³ olarak kabul etmişlerdi. Buna göre kendi aralarındaki anlaşma ile Darfur'un İngiliz işgalindeki Sudan'a ait bir parça olduğunu bilen Fransızlar, Darfur ile Veday arasında sınırların kesin olarak belirlenmediğini iddia ederek, 1910'da Darfur'a ait bazı toprakları işgale başlamışlardı.

²¹ Rizik, a.g.e., s. 236.

²² Veday bölgesi bugünkü Çad sınırları içerisinde bulunmakta olup bugünkü Sudan'ın batısında yer almaktadır.

²³ 21 Mart 1899 tarihli Hariciye Nezaretinde tercüme edilen antlaşma metni, BOA, HR. SYS. nr. 1004 dosya 28, s.1.

Fransızların Darfur'a saldırıları üzere Ali Dinar karşı koymuş ve Şubat 1910'da Darfur'un Tama Kabile bölgesinde Darfur askerleri ile Fransızlar arasında bir savaş yapılmıştı²⁴. Fransızlarla tek başına mücadele etmekteki zorluğu bilen Ali Dinar, bu savaş hakkında Hartum'daki İngiliz-Mısır idaresine de haber vermişti. İngilizler bu sınır meselelerinin çözmek için Ali Dinar ile Fransızlar arasında direkt ilişki kurmasını istememişlerdi. İngilizler ele geçirmedikleri halde Sudan'ın parçası saydıkları Darfur Sultanlığı'nın dış ilişkiye girmemesine istikametinde politika yapıyorlardı. İngilizlere göre, Lort Kitchener'in ifadesiyle "*Ali Dinar Darfur hakimi olarak tanınması emrinde, dış ülkeler ile ilişki kurmak hakkı yoktur*"²⁵. Bunun için Hartum'daki idareciler Ali Dinar'a gönderdiği mektuplarda bu meseleyi kendilerinin Fransız hükümeti ile çözeceklerini ve yeni saldırıların olmayacağını bildirmişlerdi. Ayrıca İngilizler, Ali Dinar'a Darfur eski sınırları dışında faaliyet göstermemesini olayların yatışması açısından yararlı olacağını, söylemişlerdi, bu haberleri üzerine Ali Dinar, batı Darfur'daki komutanlarına emir vererek Darfur dışına çıkılmamasını istemişti. Ancak bu emirler yerine ulaşmadan Fransızlarla çatışmalar meydana gelmiş ve Fransız komandandı Kalfer ve 10 asker ölmüştü. İngilizlerin Fransızlar nezdindeki teşebbüslerine rağmen Fransızların Darfur'a saldırılarının devam etmesi üzerine Ali Dinar yeniden Hartum'a mektub göndermişti. Ali Dinar bu mektubta, Fransızların sözlerini tutmadıklarını kaydetmişti. Ali Dinar'ın bu haklı hükmüne karşılık, Hartum'daki İngiliz idarecilere ise Paris'ten Veday'a haber ulaşmadığını iddia ederek cevap vermişlerdi. Bu sınır meselesi uzun süre devam etmiş ve Fransız saldırımları özellikle 1911, 1912 ve 1913 yıllarında yoğunlaşmıştı. Darfur hala İngiliz direkt nüfuzu altında olmadığını bilen Fransızlar bundan faydalanmak istemişler ve Veday'dan Darfur'a göç edenlerin yaşadıkları toprakları bahane göstererek sınırlarını Sudan içlerine doğru genişletmek istemişlerdi. Eğer İngilizler bu saldırımları durdurmak isterlerse o zaman Darfur'u işgal altına almak zorunda kalacaklardı. Esasında Fransa da İngilizlerin Darfur'a girerek aralardaki paylaşımın kesin olarak sonuçlanmasını istiyorlardı. Çünkü Avru-

²⁴ Rizik, a.g.e., s. 250.

²⁵ Rizik, a.g.e., s. 251.

palı sömürgeci gibi ne olursa olsun Afrika'da hiçbir mahallî güçler istemiyorlardı. Zira onlar sadece Avrupalıları hâkim kabul ediyorlardı.

Darfur Sultanı Ali Dinar, İngiliz ve Fransızlara karşı ülkesini korurken çeşitli manevralar yapmıştı. Fakat bu iki emperyalist güç bu bölgede kesin olarak hâkimiyet kurmak hedefinden de vazgeçmiyorlardı. Bu arada I. Dünya Savaşı'nın kampaşmaları başladığından bu savaş başlayana kadar Darfur Sultanlığı varlığını rahat bir şekilde korumuştı.

Osmanlı Devleti ile Dostluk

Sudan kaynaklarına göre Ali Dinar ile Osmanlı Devleti ilişkileri Birinci Dünya Savaşı döneminde başlamıştır. Fakat bu tarihten çok önce Ali Dinar ile Osmanlı Yönetimi arasında münasebetlerin başladığı Osmanlı Başbakanlık Arşivi'ndeki belgeleri ile sabittir Hatta Ali Dinar, İngilizlere karşı kendi gönüllü olarak Osmanlı Devletine bağlı kabul ediyordu. Ali Dinar'ın eskiden Darfur Sultanlığı tarafından düzenli olarak Mekke'ye gönderilen "mahmel-i şerif²⁶" yeniden göndermeye başlamıştı²⁷. 1909 yılında, Ali Dinar, Bakanlık görevinde bulunan Şeyh Semavi elçi olarak Mekke'ye göndermişti. Surre Emîni Muhammed eş-Şeyh Semâvî'nin diğer bir görevi de, Ali Dinar Osmanlı Padişahından istediği bir Osmanlı bayrağını resmen alarak Darfur'a getirmesi idi²⁸. Bu belgelerde Ali Dinar'ın memleketi olan Darfur'un bağımsız olduğunu ve hiç ecnebi devlet tarafından ayak basılmadığı ve bu bağımsızlığı kurmak için Osmanlı Halifesi'den bir bayrak isteğini belirtilmişti²⁹. Sultan Ali Dinar'ın yaptığı bu girişim bölgedeki sömürgeci devletlere ve emperyalizme karşı Osmanlı yanında olduklarının bir ifadesidir.

Ali Dinar'ın İngiliz ve Fransızlara karşı bu tavrının devam ettiği sırada Birinci Dünya Savaşı rüzgârları başlamıştı. Bu savaş atmosferi içerisinde Sudan Genel Valisi Sir Reginald Vingate, İngiliz propagandasına matuf ol-

²⁶ Mahmel-i şerif; Sudan ve Mısır'dan Hicaz'a her yıl gönderilen para ve hediyeler için kullanılmaktadır. Padişahın gönderdiğine surre denildiği için Afrika'dan gönderilenlere mahmel adı verilmektedir. Mesela Mısır'dan gönderilenler için Mahmel-i Mısır adı da kullanılmaktadır.

²⁷ 9 Şevval 1321 tarihli Yıldız baş kitabet dairesinden yazılan tezkire, BOA. İrade-i Hususiye, nr. 44.

²⁸ 3 Zilhicce 1327 tarihli Hicaz Vilayetinden Sadarete yazılan telegraf; SDH. MÜ. Nr.45-1/36.

²⁹ Ali Arslan, "Sudan 'ut Hukuken Türkiye'den Ayrılma Süreci" Hazırlayan: Halil Bal- Muhammet Erat; Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan: **Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul 2002, s. 111.

mak ve Sultan Ali Dinar'ı yönlendirmek için savaş durumu hakkında bilgi vermiş ve Hortum'da yeni çıkan Sudan gazetesi haberini bildirmişti. Wington mektubunda bu gazetede neşir edilen haberlerin doğru haberler olduğunu belirtmekte ve eğer Darfur'da bu haberlere aykırı haberler yayınlayan kimseler var ise onlara karşı tavır alınmasını istemekteydi. Bunun yanında Mısır'a büyük miktar İngiliz askerlerin geldiği haberinin doğru olduğunu, fakat bu askerlerin Sudan ile hiç ilgisi olmadığını söylemişti³⁰.

Birinci Dünya Savaşı haberini alan Ali Dinar esasında İngilizlere karşı iyi bir fırsat ortaya çıktığını düşünmüştü. Müslüman ve dinî hassasiyeti olan bir şahıs Ali Dinar, halifeliği de elinde bulunduran Osmanlı Devletine destek vermeyi mantıklı bulmaktaydı. Ali Dinar, halife unvanı taşıyan Osmanlı Padişahı'na bir mektup göndererek düşüncelerini şu şekilde açıklamıştı: "Hristiyanlar, Müslümanları her taraftan kuşatıldılar, Müslüman topraklarına el koydular, Müslüman sultanları, ya ölü, ya esir ya da kahr altında kalıyorlar. Müslüman sultanları onların ellerinde oyuncak gibi oldular. Bunlardan bizim memleketimiz Darfur Allah'ın koruması ile bu akıbete düşmedi, fakat Allah'ın sizin emanetinize bıraktığı Haremeyn-i Şerifeyn'i ziyaretten bizi engellediler. Bunun için Hacca gitmek için İngilizler ile mecburi olarak temas kurduk. Bu teması da nefretle yaptık"³¹. Avrupalılara karşı Ali Dinar'ın düşüncelerini yansıtan bu mektup İstanbul'a ulaşmamıştı. Ancak Ali Dinar İngilizlere karşı çizdiği siyaseti açıklamaktadır. Bu dönemde Afrika ortasında ve denizde sınırlı olmayan Darfur, hem ticaret yapmak, hem de hac için mukaddes topraklara(Hicaz) ulaşmak için, bu dönemde Afrika'ya giren Emperyalist devletlerle ilişki kurmak mecburiyetinde kalmaktaydı. İngiltere de ortadan kaldırmak imkânı bulamayan Sultan Ali Dinar ilişkilerini devam ettirmek zorunda kalmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sürecinde sömürgeci İngiltere'den kurtarmak için Ali Dinar'a bir fırsatı meydana gelmiş ve Darfur Hakimi Ali Dinar İngilizlere karşı harekete geçmişti.

Almanya'nın sömürgeci politikalara yönelmesi üzerine Avrupalı devletler arasında başlayan mücadelenin bir savaşa dönüştüğü I. Dünya Sava-

³⁰ Şibeka, a.g.e., s. 516.

³¹ A.g.e., s. 517.

şı'nda en önemli konulardan birisi Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılması idi. Bunun üzere Osmanlı Devleti her tarafta kendisine destek aramaktaydı. Almanya yanında savaşa girmesinden sonra da, özellikle İngiltere-Fransa'ya karşı dünyadaki Müslümanlardan yardım istemiş ve bunu cihat ilanı ile dinsel boyutta da taşımıştı. Bu çerçevede Başkomutan Vekili Enver Paşa 3 Şubat 1915 yılda Ali Dinar'a bir mektup yazmıştı³². Bu mektupta özellikle Rusya, İngiltere ve Fransa ortak olarak Türkiye ve İslâm'a yaptıkları saldırılan anlatılmaktaydı. İslâma karşı yapılan bu saldırılara karşı Müslümanların Halifesi olan Osmanlı Sultanının cihad ilân edildiği belirtilmekteydi. Ayrıca her Müslüman için cihad farz olduğu da bilhassa vurgulanmakta ve Halifenin yanında yer alınması gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu mektubta cihad haberini Ali Dinar'a, Cafer Bey'e ve Şeyh Senusi'ye Nuri Bey vasıtası ile gönderildiği yer almaktaydı. Bu mektubu Sultan Ali Dinar ulaştınca çok sevinmiş ve Osmanlı yanında yer aldığını ve savaşa başladığını belirten bir cevap vermişti. Mektub'ta; "Halife Hazretlerine bunu bildirmek istedim ki, İslâm Sultanı Hazretleri ile kafir ve zındık olan İngilizler ve Fransızlar ve onların müttefikleri arasında bu savaş başlar başlamaz Allah ve İslâm için kâfirle ilişkileri kestim ve onları düşman kabul ederek savaş açtım"³³.

İngiliz Savaşı ve Ali Dinar'ın Vefatı

Sultan Ali Dinar'ın Osmanlı Devleti yanında yer aldığı farkında olan İngilizler Darfur'a doğru bir askerî hareket plânlamaya başlamışlardı. Çünkü Ali Dinar'da Hartum'a doğru bir askerî hareket yaparak Sudan'dan İngilizleri atmak istiyordu. Sultan Ali Dinar'ın bu düşüncesinden korkan İngilizler daha önce davranarak Darfur'a saldırıya geçmeyi plânlamışlardı. Bu çerçevede, İngilizler, 1916 yılda General Killi komutasında yaklaşık 3000 asker ile Darfur'a doğru saldırıya geçmişlerdi. Ali Dinar'ın karşı koyacağı belli olduğundan, onu bu savaştan vazgeçirmek için, İngiliz yöneticiler tarafından doğrudan Ali Dinar'a devamlı mektuplar gönderilerek propaganda yoluyla ikna edilmeye çalışılmıştı. Sudan halkının Ali Dinar'ın ya-

³² Holt, a.g.e., s. 124.

³³ Şibeka, a.g.e., s. 517.

nında yer alacağından çekinen İngiliz yöneticiler bununla da yetinmeyerek Sudan'daki İngiliz taraflısı dinî liderleri Ali Dinar'ı savaştan vazgeçirmek için ikna mektuplar yazmalarını temin etmişlerdi. İngilizlerin din adamlarını kullanmaları bölgeye yerleşmelerinden itibaren Sudan'da yaşamın bir vaka idi. İngilizler halkı pasif halde tutmak için din adamlarını memuriyet, maaş-ödül ve çeşitli unvanlar vererek kendi yanlarına almaktaydılar. İngilizlerin yanında yer almayan din adamlarına çeşitli zulümler yapılarak bazılarını idam edilmişlerdi. Ayrıca dinî eğitim kurumlarını da kapatmışlardı. Sudanlı bazı din adamları bağlı oldukları Halifenin cihad çağrısı karşısında da İngiliz taraftarlığına devam etmekte bir mahzur görmemişlerdi.

Ali Dinar ona gelen bu çeşit mektupları hiç dikkate almadı. Onun için İngilizlerin istibdadından kurtarmak zamanı gelmişti ve bunun için cihad düşüncesiyle ile savaş yolunu seçti. Ali Dinar, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler en zayıf dönemlerinde olacaklarını düşünmekteydi. Ayrıca, bağımsızlık mücadelesini sağlam temellere oturtmak için ilk defa başka devletlerden siyasî destek bulabileceğini hesaba katmaktaydı. İngiltere'nin karşısında olan Müttefik Devletlerden yardım alacağından ümitlenen Ali Dinar, en önemli desteği Osmanlı Devleti'nden göreceğinden emindi.

Geniş bir cephede savaşan İngilizler bu sırada Afrika ortasında kendileri aleyhine bir cephe değil farklı bir ses duymak bile istemiyorlardı. Fakat bu bölgede savaş yapmak için taşıma araçlarının temini ve yeterli su bulunması gerekmektedir. Bu yüzden İngilizler Darfur'a kısa yoldan değil su probleminin yaşanmadığı uzun olan Um-Şinka, El-hila Dağı, Abyez ve "Milit'i geçip Darfur'un merkezi Faşir'e ulaşan yolu tercih etmişlerdi³⁴.

Ali Dinar'ın plânına göre, Darfur kuvvetleri askerler yolda pusu kurarak birden bire İngiliz askerlerine saldıracaktı. Fakat, İngiliz kuvvetleri kuzeyinden Faşir'e 12 mil ulaştığı zaman General Killi Darfur kuvvetlerinin ani saldırısı olabileceğini düşünerek, Miralay Hidson'u küçük bir kuvvet ile inceleme yapmaya gönderdi. Darfur askerleri esas İngiliz kuvvetleri yerine bu öncü birliklere saldırdı. Miralay Hidson kuvvetlerini hemen geri çekti.. Fur askerleri sakladıkları yerden çıkarak İngiliz askerlerine saldır-

³⁴ Şibeka, Es-Sudan ..., s. 518.

maya başladı. İngilizlerin öncü kuvvetlerine saldırması dolayısıyla Sultan Ali Dinar'ın taktiği tam olarak uygulanamamıştı. İngilizler ellerindeki toplar ve son model silâhları sayesinde sahip oldukları ateş gücünü kullanarak Darfur askerlerini öldürdüler. Bu savaşta Darfur Sultanlığı 5000 askerini kaybetmişti.

Darfur kuvvetlerinin basit silâhlarına karşı, İngilizlerin üstün ateş gücü dolayısıyla bu savaşta yenilen Sultan Ali Dinar Faşir şehrini bırakarak savaşa devam etmek üzere Merre dağına çekildi. Böylece Darfur Sultanlığı'nın büyük kısmı İngilizlerin işgaline girdi. Sultan Ali Dinar'ın mücadeleye devam etmek için dağlık bölgeye çekildiğini anlayan Miralay Hidson zaman kaybetmeden Merre Dağı'na doğru ilerleye başladı. Miralay Hidson'a göre her geçen gün Sultan Ali Dinar'a mücadele için güç kazandıracaktı. Çünkü Ali Dinar ilk savaşı kaybettikten sonra bu yenilgi yüzünden onun bazı adamlarının ondan ayrıldıklarını öğrenmişti. Bunun için Ali Dinar yeniden toplanmadan savaşın devam etmesi halinde İngilizlerin daha kazanlı olabileceğini düşünmüştü. Bunun üzerine riski üzerine alarak 6 Kasım 1916'da doğrudan ve vakit geçirmeden Sultan'ın karargâhına saldırdı. Bu ani saldırıda Sultan Ali Dinar vuruldu ve hayatını kaybetti³⁵, İngilizlerin bu başansı ve Ali Dinar vefatı üzerine Darfur Sultanlığı kuvvetleri dağıldı. Böylece İngilizler 1897'den itibaren ele geçiremedikleri Darfur Sultanlığı'nı 1916'da³⁶ ortadan kaldırarak Sudan'ın tamamını işgal etmişlerdi.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin merkezden idare ettiği Habeş Eyaleti dışında kalan ve fakat Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak Afrika ortasında XVII. yüzyıldan itibaren varlığını devam ettiren Darfur'daki Fur Hanedanının son Sultanı Hakimi Ali Dinar'dı. İngilizlerin Sudan'ı işgaline rağmen Darfur Sultanı Ali Dinar, 18 yıl boyunca İngilizlere tâbi olamadan hanedanını fîlî bağımsız olarak devam ettirdi. Ali Dinar, bu süre içinde hem Sudan için millî bir lider olmuş, hem de bütün Afrikalılar için emperyalizme karşı bir örnek

³⁵ Holt, *A Modern History...*, S.124.

³⁶ K.D.D. Henderson, *The Making of the Sudan*, London 1952, s. 41. (Henderson kendisi Darfur'da Vali olarak çalıştı, neşer ettiği bu eserin aslında Kordufan eski Hakimi Newbold'un hayatı hakkındadır.)

olarak ortaya çıkmıştı. Emperyalizme karşı İslâm dininin sağladığı manevî atmosferden de mücadelesinde faydalanan Ali Dinar, Osmanlı Devleti'ne de gönüllü olarak bağlı kalmıştı. Hatta bu noktadaki samimiyetini Osmanlı Halifesinden bir bayrak isteyerek ve I. Dünya Savaşı'nda da Cihad çağrısına uyarak İngilizlere karşı savaşıarak göstermişti. İngilizler 1956 yılına kadar Darfur'un da dahil olduğu Sudan'da işgallerini devam ettirdikleri halde, 1950-1960'larda hâlâ Darfur'daki camilerde hutbeler Osmanlı Halifesi adına okunmaya devam etmişti. Bu bile Ali Dinar'ın ve onu seven Darfurlulann Türklere karşı besledikleri duyguları açık olarak ortaya koymaktadır.

Osmanlıların Sudan'da besledikleri bu güzel hatıratın devamı olarak bugünlerde çıkan Darfur'da kanlı kavgalar ve neticesi olarak bazı sesler Sudan'a askerler gönderilmesi konusunda tartışmalar arasında Sudanlı ve Tarihçi olan Dr. Hasan Mekki "Eğer Darfur'a dışarıdan askerler gelmesi gerekirse Türk askerleri olması lâzım" diyerek Darfur'da Türklere karşı günümüzde bile beslenen güzel duygulara tercüman olmuştu.